

La fi de l'expansió a Occitània

Martí AURELL
Universitat de Poitiers

El llarg regnat de Jaume I detura l'expansió catalana a Occitània. Els biògrafs del rei el van criticar antany per aquest «sobtat i definitiu estroncament de la creixença nacional de Catalunya.»¹ Avui dia, en canvi, insisteixen més aviat en el seu «pragmatisme i sentit de la realitat», que li impedí «de seguir ideals aventurats i improbables»;² veuen el seu abandó com una «conseqüència lògica del realisme i la prudència amb què Jaume el Conqueridor abordà la seva política francooccitana.»³ Aquesta mutació de la lectura de l'abandó de Jaume I és filla de la nostra època. A Europa, des de fa cinquanta anys, el pacifisme ha substituït progressivament el nacionalisme. També es constata aquest canvi historio-gràfic en la visió actual de Lluís IX o sant Lluís: «Mai al món un home treballà tant com ell per donar la pau als seus súbdits», escriu Joinville (1225-1317), i Jacques Le Goff reproduïx textualment la citació a la seva biografia.⁴ A més, esdevinguts postmoderns, els medievalistes desconfien de l'historicisme:⁵ eviten judicis anacrònics de valor sobre les decisions dels seus avantpassats. Saben modestament que no poden penetrar la consciència de Jaume I. Per això intenten, com poden, comprendre el context explicant les seves opcions polítiques.

El desinterès del Conqueridor per Occitània és una evidència. Només cal mirar breument el seu itinerari per adonar-se'n. Va néixer a Montpeller i va viure després a Carcassona com a hoste de Simó de Montfort. Però, a partir de l'estiu del 1213, a l'edat de cinc anys, després de la mort del seu pare i la seva mare, se l'emporta a Montsó. Si sumem els mesos que passa al Llenguadoc i a Provença a partir de llavors, només són trenta-set, és a dir, tres anys dels seixanta-tres del seu regnat, o un cinc per cent.⁶ En proporció, és la meitat del seu avi Alfons el Trobador, amb quatre anys sobre trenta-quatre (11 %).⁷ I molt menys —fins a la quarta part— que el seu pare Pere el Catòlic, que va ser el primer, però també l'últim, comte de Barcelona que va practicar una política occitana sistemàtica: el rei Pere

1. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona, Alpha, 1963 (1934-1935), p. 313.

2. Stefano M. CINGOLANI, *Jaume I, història i mite d'un rei*, Barcelona, Edicions 62, 2007, p. 287.

3. Martín ALVIRA, *El Jueves de Muret. 12 de Septiembre de 1213*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2002, p. 559.

4. Jacques LE GOFF, *Saint Louis*, París, Gallimard, 1996, p. 261. Aquest medievalista matisa l'afirmació mostrant els interessos polítics del rei als tractats amb Jaume I i Enric III d'Anglaterra.

5. Otto Gerhard OEXLE, *L'Historisme en débat. De Nietzsche à Kantorowicz*, París, Aubier, 2001.

6. Joaquim MIRER I SANS, *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, IEC, 2007 (1918), p. 545-566.

7. Jaime CARUANA, «Itinerario de Alfonso II de Aragón», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, núm. 7 (1962), p. 73-298.

hi passà tres anys i mig dels disset del seu curt regnat (21 %).⁸ Per descomptat, les dades de l'itinerari no s'han de prendre al peu de la lletra, perquè el rei pot delegar la seva jurisdicció sobre aquests principats o enviar-hi emissaris. Nogensmenys, en una època en la qual el rei ha de manifestar físicament per la seva presència el seu poder on vol que se'l respecti, sembla que l'itinerari és significatiu d'un canvi de política comparat amb el pare i inclús amb l'avi. Una conseqüència immediata d'aquest desinterès és la pèrdua, gairebé total i definitiva, de les terres que depenien de la Corona.

L'ús de la paraula Occitània, designant una comunitat lingüística i cultural, no ha de fer oblidar la diferència de control pels comtes de Barcelona entre dues categories de territoris, que van adquirir a finals del segle xi i a principis del xii: el Llenguadoc, amb domini indirecte, i Provença, amb domini directe. D'una part, diversos comtes i vescomtes de principats del Llenguadoc deuen homenatge de fidelitat al comte de Barcelona des de la compra de Carcassona els anys 1067-1070. El moment àlgid d'aquest domini feudal és el 27 de gener de 1213, en què Pere el Catòlic rep els homenatges dels comtes de Tolosa, Comenge, Foix i Bearn i dels cònsols de Tolosa.⁹ D'altra part, des del 1112, el comte de Provença, i també de Gavaldà i de Milhau, prové del casal de Barcelona: pot ser el comte de Barcelona mateix i, encara més sovint, el seu germà petit. A partir del 1196, és Alfons II, germà de Pere el Catòlic, i des del 1209, Ramon Berenguer V, fill d'Alfons II, cosí germà de Jaume I. Cal afegir a aquest segon grup la ciutat i la senyoria de Montpeller, que des del 1213, a la mort de Maria, passa a Jaume I. És també el lloc del seu naixement, fet que hi afegeix una dimensió afectiva. El rei s'hi installa durant algunes setmanes gairebé sempre que va a Occitània.

El Llenguadoc i Provença escaparan progressivament al poder de Jaume I. Però cal recordar dues dates decisives d'aquestes pèrdues. En primer lloc, l'any 1245, quan Provença, amb la mort de Ramon Berenguer V, esdevé angevina. Carles d'Anjou es casa amb Beatriu, quarta filla i hereva del cosí germà de Jaume I. Una clàusula del seu testament, potser secret, del 1238 preveia que, si morís sense progenitura, Jaume I o els seus descendents l'heretarien, segons la tradició de les relacions entre Barcelona i Provença. Però era una clàusula únicament d'estil, sense cap implicació pràctica, perquè Ramon Berenguer V tenia ja quatre filles. Jaume I intentà intervenir militarment i arribà fins al Roine amb les seves tropes. No se sap bé si volia que Beatriu es casés amb un dels seus fills, segons el testimoni tardà de Guillaume de Nangis († 1300), monjo de Saint-Denis, o amb Ramon VII de Tolosa, com pretén el seu capellà, Guilhem de Puèglaurenc († 1275).¹⁰ El seu fracàs fou gran. Els Capets ja tenien accés al Mediterrani i proximitat amb Itàlia, la qual cosa tant havia intentat evitar.¹¹ Però per no provocar una guerra amb el rei de França, Jaume I es retirà. El seu disgust i el seu enuig van ser grans. Expliquen potser, amb la seva decepció per la política del pontífex, que fes tallar llavors la llengua de Berenguer de Castellbisbal, bisbe de Girona, segons la hipòtesi recent de Stefano Cingolani.¹² Quatre anys més tard, el 1249, amb la mort de Ramon VII sense descendència masculina, desapareix un cabdill capaç de fomentar rebel·lions contra els Capets. S'esfondra així un altre obstacle al domini meridional del rei de França.

8. Joaquim MIRET I SANS, «Itinerario del rey Pedro I en Cataluña, II en Aragón», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 3 (1905-1906), p. 79-87, 151-160, 238-249, 265-284, 365-387, 435-450 i 497-519, i núm. 4 (1907-1908), p. 15-36 i 91-114.

9. Martín ALVIRA, *El Jueves...*, p. 164-170.

10. Thierry PÉCOUT, *Raymond Bérenger V (1209-1245). L'invention de la Provence*, París, Perrin, 2004, p. 267-289; Ferran SOLDEVILA, *Història...*, p. 298-300; GUILLAUME DE PUYLAURENS, *Chronique (1145-1275)*, edició de Jean Duvernoy, Tolosa de Llenguadoc, Le Périgrinateur, 1996 (1976), cap. 45, p. 188-189.

11. Odilo ENGELS, «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII», a *Jaime I y su época*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, p. 230-231.

12. Stefano M. CINGOLANI, *Jaume I...*, p. 285.

El 1258, se signa el Tractat de Corbeil amb Lluís IX. Jaume I abandona definitivament tots els seus drets sobre el sud de França, a excepció de Montpeller i alguns dominis a Gavaldà i Milhau. Del Rosselló, cedeix la Fenolleda i la frontera s'estableix a les Corberes, on es decideix una repartició estratègica dels castells per evitar la barreja de dominis: és una línia de tipus modern segons criteris orogràfics i simbolitzada i defensada per fortificacions, com ho prova *a posteriori* la seva eficàcia fins al 1659.¹³ Lluís IX renuncia a la seva sobirania feudal sobre Catalunya i als seus drets sobre Montpeller. A partir d'aquests dos esdeveniments —pèrdua de Provença i Tractat de Corbeil— es pot deduir, sense cap dubte, que Jaume I no buscà mai la lluita armada al nord dels Pirineus. L'actitud dels seus fills, els infants Pere i Jaume, és llavors molt més bel·licosa. Ell mateix els ha contingut, prohibint-los la guerra. En canvi, tot el seu esforç militar es concentra cap al sud de la península Ibèrica, on aconsegueix la conquesta de les Balears (1232), de València (1238), de Dènia i Xàtiva (1244) i de Múrcia (1266).

Aquesta opció s'explica primer perquè el rei ha considerat les forces que hauria d'afrontar respectivament a al-Àndalus i a Occitània. Mencionem ràpidament l'esfondrament dels almohades després de Las Navas de Tolosa, les segones taifes, la incapacitat d'al-Àndalus de crear una lògica d'unitat o almenys d'aliança entre cada ciutat estat independent i la falta d'ajuda des del Magrib.

En canvi, la situació és molt diferent més enllà dels Pirineus. El competidor, el rei de França, és molt potent: segurament el més fort d'Occident. Acaba amb les reclamacions d'Enric III d'Anglaterra sobre Normandia, el Peiteu i Anjou amb les victòries de Taillebourg i Saintes (1242) i amb el Tractat de París (1259).¹⁴ No té concurrència de l'Imperi romanogermànic, perquè des de la mort de Frederic II, el 1245, el seu tron està vacant: el seu fill Conrad IV, elegit, mai no va ser coronat. A partir del 1224, Amalric de Montfort, fill de Simó, cedeix els seus drets sobre el país de Tolosa i de Carcassona a Lluís VIII, que s'implica plenament, contràriament al seu pare Felip August, a Occitània.¹⁵ Quan aquest desapareix, el 1226, i durant la minoria d'edat de Lluís IX, la seva dona Blanca de Castella continua la seva obra i concreta l'aliança amb Castella. Després, els seus fills Lluís IX, Alfons de Poitiers i Carles d'Anjou ocupen posicions importants a tot el territori del regne de França. Recordem que l'expansió cap al sud dels Capets es concreta inclús amb el coronament a Navarra, el 1234, de Teobald IV de Xampanya.

La superioritat de la dinastia de França sobre els reis d'Aragó porta a tres punts. Primer, des del punt de vista militar, el rei de França pot disposar fàcilment de quatre mil cavallers, fins a sis mil si demana l'ajuda de tots els barons amb les seves pròpies tropes. Sabem que per a la gran expedició de Jaume I contra Mallorca, el 1229, només s'aconseguien uns 1.300 cavallers.¹⁶ Segon, des del punt de vista financer, cal notar l'avenç de la fiscalia capeta a partir dels anys 1190, el decenni decisiu de Felip August en el qual s'afinen les institucions administratives i el sistema de percepció de taxes: pot distribuir fàcilment feus renda, monetaris, als súbdits dels territoris incorporats recentment a la Corona.¹⁷ Alfons de Poitiers i Carles d'Anjou exporten aquest eficaç sistema al sud de França.¹⁸ No hi ha

13. Gauthier LANGLOIS, *Olivier de Termes. Le cathare et le croisé (vers 1200-1274)*, Tolosa de Llenguadoc, Privat, 2001, p. 155-159.

14. Jacques LE GOFF, *Saint Louis*., p. 149-157 i 257-263.

15. Michel ROQUEBERT, *L'épopée cathare*, tom 3, *Le lys et la croix*, París, Perrin, 2007 (1986), p. 320-337.

16. Jocelyn N. HILLGARTH, «El problema del Imperio catalano-aragonés (1229-1327)», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 10 (1980), p. 150.

17. John W. BALDWIN, *Philippe Auguste et son gouvernement. Les fondations du pouvoir royal en France au Moyen Âge*, París, Fayard, 1991 (1986), p. 195-233 i 348-354.

18. Jean-Paul BOYER, «1245-1380: l'éphémère paix du prince», a Martí AURELL, Jean-Paul BOYER i Noël COULET, *La Provence au Moyen Âge*, Ais de Provença, PUP, 2005, p. 162-166; Gaël CHENARD, *L'Administration d'Alphonse de Poitiers en Poitou et en Saintonge (1241-1271)*, tesi per al diploma d'arxiver paleògraf, École des Chartes, 2008; Olivier GUYOTJEANNIN,

comparació amb el regne de Jaume I, sobretot al principi, quan explica, al *Llibre dels feits*, que inclús passà gana (cap. 11).¹⁹ Recordem que a Catalunya, des del 1205, el rei no pot exigir taxes arbitràries i que cada subvenció que rep es decideix a les Corts.²⁰

El tercer aspecte d'aquesta superioritat és, malgrat les aparences, més important que l'element militar o fiscal. És ideològic. Els historiadors de l'escola romàntica i nacionalista tendien a disminuir la importància del vassallatge que patia Catalunya des de la seva conquesta als àrabs pels francs. Jurídicament, la seva renúncia per Lluís IX a Corbeil té molt més pes que un prestigi teòric o arcaic. Felip August ha utilitzat l'homenatge que li devia Joan sense Terra per justificar la seva invasió dels feus continentals el 1204 i d'Anglaterra mateix el 1216:²¹ «És el seu home ligi encara que hagi rebut la unció reial» («Homo ligius, licet esset alias rex junctus»), afirmen els seus legistes.²² I, el 1259, un any després de Corbeil, pel Tractat de París, Lluís IX, victoriós sobre les tropes angleses, preferí renunciar a diversos comtats del centre de França a favor d'Enric III per tal que el rei d'Anglaterra li reconegués el seu vassallatge per a Gascunya.²³ La propaganda capeta sobre la seva sobirania a l'antiga *Francia occidentalis* es concreta amb el desenvolupament del tema de les arrels carolíngies dels Capets, que modifiquen inclús la disposició de les tombes del panteó reial de Saint-Denis per mostrar la continuïtat entre les dues dinasties: és el «reditus ad stirpem Karoli».²⁴

La rèplica catalana es troba a la versió del 1184 dels *Gesta comitum Barchinonesium*, que comencen per la lluita de Guifré el Pilós contra Salomó, «gal per la seva nació», i contra els musulmans; l'anècdota es conclou amb la frase següent: «I és així com el domini de Barcelona passà del poder reial als nostres comtes!» Som a l'època en la qual el Concili de Tarragona (1180) prohibeix datar els documents segons els anys dels reis de França. Alfons I preferí cedir Múrcia al rei de Castella per evitar l'homenatge per Aragó i prohibí al seu germà Ramon Berenguer que el prestés a l'emperador Frederic Barba-roja per Provença.²⁵ Així, a Corbeil, Jaume I actuà segons els mateixos principis que el seu avi. La seva aversió pel vassallatge no és solament política. També depèn del sentit de l'honor, tan característic de l'aristocràcia que experimenta encara una vivència humiliant de l'homenatge. Els reis del segle XIII no conceben encara les relacions internacionals com un mitjà d'assegurar exclusivament la defensa i l'augment dels seus territoris. No actuen només per raó d'estat amb freds càlculs maquiavèllics. La seva mentalitat presenta una dosi profunda d'esperit cavalleresc.

L'homenatge de Pere el Catòlic, el 1204, a Innocenci III no és de la mateixa natura, a causa de la seva dimensió religiosa i de l'autoritat espiritual reconeguda al successor de sant Pere. Gràcies a ell, el rei

«L'intégration des grandes acquisitions territoriales de la royauté capétienne (XIIIe-début XIVe siècle)», a *Fragen der politischen Integration im mittelalterlichen Europa*, dir. Werner Maleczek, Ostfildern, J. Thorbecke, 2005, p. 211-239.

19. *Les quatre grans cròniques*, tom 1, *Llibre dels feits del rei en Jaume*, ed. Ferran Soldevila, Jordi Bruguera, Maria Teresa Ferrer, Josep Massot, Barcelona, IEC, 2007 (1971). També n'hi ha una molt recent traducció francesa, amb comentaris històrics i rica iconografia, a cura d'Agnès i Robert Vinas, *Le Livre des faits de Jaume le Conquérant*, Perpinyà, SASL, 2007.

20. Thomas N. BISSON, *L'impuls de Catalunya. L'època del primers comtes-reis*, Vic, Eumo, 1997, p. 129-140 i 159-185.

21. Martí AURELL, *L'Empire des Plantagenêt (1154-1224)*, París, Perrin, 2003, p. 133-148; Martí AURELL, «Les cérémonies d'accession à la dignité ducal dans l'Empire Plantagenêt», a *Une Histoire pour un royaume. Mélanges Colette Beaune*, París, Perrin, 2010, p. 393-408.

22. Matthew PARIS, *Chronica majora*, tom 2, ed. H. R. Luard (RS 57), Londres, 1872-1883, p. 657.

23. Pierre CHAPLAIS, «Le traité de Paris de 1259 et l'inféodation de la Gascogne allodiale», *Le Moyen Âge*, núm. 61 (1955), p. 121-137.

24. Gabrielle M. SPIEGEL, «The Reditus Regni ad Stirpem Karoli Magni: A New Look», *French Historical Studies*, núm. 7 (1971), p. 145-174.

25. Martí AURELL, *Les noces del comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona, Omega, 1998 (1994), p. 354, 381 i 484.

obtenia una coronació solemne a Roma, similar a la de l'emperador, a més del títol de *miles sancti Petri* i del reconeixement de Montpeller. En contrapartida, Innocenci III guanyava la seva adhesió al programa de lluita contra l'heretgia i contra l'islam.²⁶ Els seus successors al pontificat comprenen que el rei de França és un aliat més sòlid per perseguir el catarisme que el rei d'Aragó, perquè els lligams tradicionals del casal de Barcelona amb els comtes, vescomtes i senyors occitans l'obliguen a una política menys repressiva i més matisada. A més, Urbà IV (1261-1264) i Climent IV (1265-1268) són papes francesos, que afavorien obertament l'expansió mediterrània dels Capets. La jurisdicció matrimonial en matèria de dispensa de consanguinitat o de nul·litat de casament —concentrada des de finals del segle XII a la Santa Seu quan es tracta de dinasties principesques— els permet controlar les aliances polítiques i els cúmuls territorials dels reis d'Occident.²⁷ Va ésser decisiva el 1245, quan Innocenci IV afavorí l'adveniment de Carles d'Anjou a Provença, permetent-li ràpidament que es casés, malgrat el parentiu, amb la seva cunyada Beatriu i retardant la nul·litat de casament i la dispensa per a Ramon VII de Tolosa.²⁸

En conclusió, les forces exteriors que Jaume I troba a Occitània en començar el seu govern personal són molt més potents que les que el seu pare devia afrontar. Lluís VIII ha decidit ocupar-se personalment d'aquest territori, sense delegar en els seus nobles, i invertir els mitjans de la Corona en la seva conquesta. A més, el papat opta definitivament per ell i pels seus fills, i s'oposa a la presència catalana. En una generació, el combat ha canviat d'adversaris. Esdevé molt més espinós.

La situació es modifica també considerablement quan considerem els factors interiors a Occitània. El canvi es nota sobretot en les relacions amb el nou comte de Provença. De petit, Ramon Berenguer V, que tenia només uns cinc anys més que Jaume I, es va educar a Montsó amb ell. El rei descriu l'emoció i els plors de la seva separació al *Llibre dels feits* (cap. 13). Però aquesta amistat no va resistir la dura realitat política. Ramon Berenguer V conserva el mateix sistema d'aliances que tenien els seus avantpassats del casal de Barcelona durant tot el segle XII: suport del papat i dels bisbes provençals, guerra contra els comtes de Tolosa i la ciutat de Marsella i hostilitat amb l'emperador romanogermànic,²⁹ sobretot després de l'excomunió de Frederic II el 1239.³⁰ En canvi, la política dels comtes de Barcelona ha evolucionat radicalment a partir del 1190, en què Alfons el Trobador signa la pau de Jarnegues amb Ramon V, comte de Tolosa. Aquesta nova relació d'amistat entre dues cases enemigues des de fa més d'un segle es confirma, cap al 1205, pels casaments de Ramon VI i el seu fill Ramon VII amb dues germanes de Pere el Catòlic.³¹ A Muret (1213), la mort del rei, defensant els seus cunyats, testimonia la força del pacte. Jaume I també el respectà, sobretot si volia que la mà de Beatriu fos per a Ramon VII, l'aliat de l'emperador i de Marsella. Pensà potser que podia comptar amb el parentiu i l'amistat de Ramon Berenguer V perquè modificués, com el seu pare Alfons II de Provença, la política que els catalans de Provença havien mantingut, almenys entre el 1112 i el 1190, per dominar Marsella, controlar l'expansió de Tolosa de Llenguadoc a l'oest del comtat i escapar a la influència de l'emperador. Però els interessos personals, o si es prefereix millor comtals, van semblar més importants al seu cosí germà que la seva genealogia barcelonina o que els seus lligams afectius amb Jaume I.

26. Damian J. SMITH, «Motivo y significado de la coronación de Pedro II de Aragón», *Hispania*, núm. 204 (2000), p. 163-179.

27. Odilo ENGELS, «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII», a *Jaime I...*, p. 217.

28. Thierry PÉCOUT, *Raymond Bérenger V...*, p. 287-288.

29. Martí AURELL, «L'expansion catalane en Provence au XII^e siècle», *Estudi General*, núm. 5-6 (1985-1986), número especial, que inclou el col·loqui *La formació i l'expansió del feudalisme català*, p. 175-197; Martí AURELL, «Prédication, croisade et religion civique. Vie et miracles de l'évêque Oleguer († 1137) de Barcelone», *Revue Mabillon* (1999), p. 113-168.

30. Thierry PÉCOUT, *Raymond Bérenger V...*, p. 218-219.

31. Martí AURELL, *Les noces del comte*, p. 382-383.

Primer comte de Provença del casal de Barcelona que porta el títol *Gratia Dei comes*, considerava que el seu poder era autònom i que s'havia d'afirmar sobretot localment.³² A la seva mort, el seu ministre Romeu de Vilanova, segurament també d'origen català,³³ pensà, en el mateix sentit de les tradicions, que si el comte es volia afirmar a Provença, l'aliança amb el papat i amb els Capets pagaria més que amb els casals de Barcelona o de Tolosa. En aquest sentit, el casament de Beatriu, la pubilla, amb Carles d'Anjou té una certa lògica.

Abans d'abandonar el projecte occità, a més de la presència angevina, Jaume I i el seu entorn analitzarien la situació interna de Provença i el Llenguadoc. Sabien que els contrapoders hostils a l'afirmació del comte eren nombrosos. A Provença, Ramon Berenguer V continua l'obra dels seus avantpassats del casal de Barcelona per triomfar a Marsella, una ciutat que els catalans mai no aconseguiren controlar, a l'est del comtat, que queda sota influència de Gènova, i cap als Alps, on progressa gràcies a l'aliança amb Savoia (la seva dona Beatriu prové d'aquesta dinastia). Carles d'Anjou trobarà també aquests problemes després de la seva arribada al poder i només aconseguirà pacificar la situació definitivament l'any 1262, gairebé vint després del seu adveniment. Al Llenguadoc, la situació és encara més difícil per la presència de diverses cases comtals i vescomtals molt fortes: Tolosa,³⁴ Trencavell de Nîmes i Besiers,³⁵ Narbona,³⁶ Foix, Comenge, Bearn... La noblesa local és tan complicada de controlar com els seus senyors superiors. A més, l'heretgia provoca divisions i guerres privades a l'interior d'aquesta categoria social. La situació política del «vesper occità»³⁷ és incontrolable per un sol poder. És pràcticament impossible aconseguir-hi la unanimitat en favor del rei d'Aragó. Els diferents actors polítics cerquen de forma pragmàtica la satisfacció dels seus interessos, segons la conjuntura del moment.

Inclús Montpeller, ciutat natal de Jaume I, presenta una situació similar a la de Marsella, sempre disposada a lluitar per les seves llibertats municipals contra el rei. Hi és patent l'hostilitat del patriciat urbà, organitzat en consolat per a controlar la ciutat. Jaume I explica al *Llibre dels feits* (cap. 295-305) la complicada situació que ha de gestionar ell mateix, el 1239, quan els còsols es rebel·len contra Atbrand, el seu batlle. Busca l'ajuda dels més populars gremis i les seves milícies per expulsar els contestataris i dominar la situació. Cal afegir-hi que els còsols són secundats llavors per Joan de Montlaur, bisbe de Magalona i senyor de la ciutat, per la qual el rei li ha prestat homenatge el 1236. Tres anys després, el bisbe s'aprofita del seu dret per a retirar per fellonia la senyoria al rei, protestant pels abusos dels seus representants sobre els seus ciutadans. Es queixarà de nou, el 1253, perquè els oficials de Jaume I recuperen les taxes del port de Latas, afirmant que Montpeller és un feu del rei de França. Cinc anys més tard, el Tractat de Corbeil pacifica la situació. Jaume s'installa, a partir del novembre del 1258, durant nou mesos a la ciutat, la qual cosa no havia fet mai. Obté llavors el jurament dels ciutadans i el reconeixement que els seus fills Pere i Jaume heretaran Montpeller. Les llibertats urbanes que Jaume I va haver d'acordar llavors són considerables.³⁸ Encara que perden una part impor-

32. Thierry PÉCOUT, *Raymond Bérenger V...*, p. 236.

33. Martí AURELL, «Le personnel politique catalan et aragonais en Provence sous Alphonse Ier (1162-1196)», *Annales du Midi*, núm. 93 (1981), p. 138.

34. Laurent MACÉ, *Les comtes de Toulouse et leur entourage. Rivalités, alliances et jeux de pouvoir XI^e-XIII^e siècles*, París, Privat, 2000.

35. Hélène DÉBAX, *La féodalité languedocienne (XI^e-XIII^e siècles). Serments, hommages et fiefs dans le Languedoc des Trencavel*, Tolosa de Llenguadoc, Presses Universitaires du Mirail, 2003.

36. Fredric L. CHEYETTE, *Ermengarde de Narbonne et le monde des troubadours*, París, Perrin, 2006 (2001).

37. Martín ALVIRA, *El Jueves...*, p. 573.

38. Charles de TOURTOULON, *Jacme Ier le Conquérrant, roi d'Aragon, comte de Barcelone, seigneur de Montpellier*, Montpellier, Gras, 1863-1867.

tant del seu domini, el rei conserva Montpeller, un símbol significatiu i un lloc de memòria: és l'últim enclavament de la nissaga de Barcelona al sud de França. Per això, el 1262, fa casar l'infant Pere amb Constança de Hohenstaufen en aquesta ciutat.³⁹ La provocació és gran, perquè es mostra ostensiblement als Capets, al cor del seu domini meridional, l'entroncament de la seva família amb els descendents de Frederic II.⁴⁰

A Occitània sempre ha existit un partit favorable a la intervenció de Jaume I. El seu suport al casal de Barcelona no desapareix mai. Aquest moviment autòcton propici es pot detectar durant tot el seu regnat. Els trobadors el critiquen sovint, amb ironia i inclús amb despit, per la seva absència del teatre d'operacions militars.⁴¹ Durant el setge d'Avinyó el 1226 per Lluís VIII, Tomier i Palaizi diuen que no compten gens amb l'ajut d'Aragó, on han enviat el seu servent. Un altre trobador provençal, Aimeric de Belonoi, protesta contra les tergiversacions i els dubtes de Jaume I en matèria de política occitana. Per a Sordello da Goito, el rei és un «desheretat», incapaç de recuperar els seus drets robats. Pèire Duran, entusiasmat per la rebel·lió antifrancesa del 1242, critica el fals jurament de Jaume I, que no ajuda els seus aliats contra Lluís IX.⁴² Al mateix moment, dos altres trobadors també adopten un to injuriós: Pèire Basc l'acusa de perjuri i, amb un joc de paraules divertit, Bernat de Rovenhac interpreta el nom de Jaume com a «Jac-me», «Jec jo», «Me'n vaig a dormir».⁴³ Deu anys més tard, Bonifaci de Castellana, que lluita als Alps contra les tropes de Carles d'Anjou, segueix criticant la xerrameca inútil del rei.⁴⁴

Inclús animats per un mecenes, els trobadors representen un corrent d'opinió profund, comparat per molts nobles occitans. És segurament la por d'un moviment favorable a Jaume I el que va empènyer el senescal de Carcassona a fer jurar les clàusules del Tractat de Corbeil als cònsols de Tolosa el setembre 1271, a la mort d'Alfons de Poitiers i de la seva dona Joana de Tolosa, que al seu testament havia nomenat hereva la cosina Felipa de Lomanha, encara per casar.⁴⁵ Les mateixes idees favorables al rei d'Aragó es descobreixen en les fonts judicials franceses o angevines, que ens informen sobre la seva repressió uns anys després de la mort de Jaume I. Cap al 1285, a Luc, un poble entre Marsella i Niça, un noble diu, a la plaça pública, que els drets de Pere el Gran sobre Provença són superiors als de Carles d'Anjou.⁴⁶ El 1290, a Narbona, el senescal ordena que es talli la llengua a un cimiter per haver afirmat que el rei d'Aragó té drets sobre el comtat de Tolosa.⁴⁷ Més estructuralment, la idea de la comunitat cultural i social, i potser de la solidaritat política entre les terres del nord i del sud dels Pirineus, es desenvolupa al segle XIII, com es pot llegir als versos d'Albertet de Sisteró, que engloba els gascons, provençals o llemsins en la categoria de «catalans», distints «dels habitants de la terra dels dos reis, és a dir, de França i Anglaterra.» Les crítiques molt fortes d'altres trobadors contra els croats que han envaït les seves terres mostren també una consciència comuna catalanooc-

39. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran. I: L'infant*, Barcelona, IEC, 1950-1956, p. 99-101.

40. Stefano M. CINGOLANI, *Jaume I...*, p. 292.

41. Lluís NICOLAU D'OLWER, «Jaume I y los trovadors provensals», a *Congrés d'història de la Corona d'Aragó dedicat al rei en Jaume I y a la seva època*, Barcelona, 1909, p. 389-407.

42. Martí AURELL, *La Vielle et l'épée. Troubadours et politique en Provence au XIIIe siècle*, Paris, Aubier, 1989, p. 49-50, 126, 140-141, 152 i 166.

43. Martín de RIQUER, *Los trovadores. Historia literaria y textos*, Barcelona, Ariel, 1983 (1975), p. 1370; Martín ALVIRA, *El Jueves...*, p. 544; Isabel de RIQUER, «Presencia trovadoresca en la Corona de Aragón», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 26/2 (1996), p. 942.

44. Martí AURELL, *La Vielle et l'épée*, p. 192-196.

45. Martín ALVIRA, *El Jueves...*, p. 565-566.

46. Martí AURELL, *La Vielle et l'épée*, p. 230.

47. Martín ALVIRA, *El Jueves...*, p. 567.

citana que s'afirma de forma negativa considerant els vicis i la forta alteritat dels francesos.⁴⁸ Tot això permet de concloure que existia un sentiment favorable a la intervenció de Jaume I en diversos nivells de l'aristocràcia del Llenguadoc i de Provença.

Quins grups de pressió propicis a l'aventura occitana podien existir a la Corona d'Aragó mateix, i concretament a l'entorn de Jaume I? Cal considerar primer la influència dels *faidits* («fugits» en llengua d'oc), exiliats del Llenguadoc i de Provença, que vivien a la proximitat del rei: el vescomte Ramon Trencavell, Oliver i Bernat de Termes, originaris d'una família càtara de les Corberes,⁴⁹ el provençal Bonifaci de Castellana...⁵⁰ Haurien pogut influenciar la seva política en el sentit d'un intervencionisme més ferm a Occitània, com ho farà més tard Joan de Pròixida preparant l'opinió siciliana a les Vespres. Però, de fet, també tindrien els seus detractors a la cort, si comparem l'oposició que trobava el partit dels exiliats de l'oest de França a l'entorn d'Enric III, a qui s'anomenava de forma despectiva els «poitevins»,⁵¹ i que van perdre tota audiència després de les derrotes de Taillebourg i Saintes el juliol del 1242.

Un altre sector influent són els mercaders de Barcelona i dels altres ports catalans, categoria en plena ascensió, sobre la qual el rei es recolza per oposar-se a l'aristocràcia que sovint es revolta contra ell. L'expansió marítima de la Corona afavoreix els seus interessos comercials. A l'època, les taxes de duana, elevades i fàcils de recaptar, són una font d'ingressos important per a la Corona. En aquest sentit, l'interès de Latas, el port de Montpeller, és tan gran per als mercaders catalans com per al rei, que a més hi posseeix la seca de Melguèlh.⁵² Per raons idèntiques es cobeja Provença, amb el port primordial de Marsella, on hi ha establerts mercaders barcelonins des de finals del segle XII.⁵³ També, a un nivell més baix, el comtat té els ports d'Arles o de Niça. Per això, la pèrdua del 1245 va ser viscuda de forma tan dramàtica. En canvi, com que el rei posseeix ja Montpeller, principal plaça comercial del Llenguadoc, el litoral pròxim té un interès menor. Si Jaume I hagués controlat la regió, potser hauria pogut impedir, a partir del 1240, la compra d'Aigüesmortes per Lluís IX i la construcció de les fortificacions del port. Però cap altra ciutat mercantil del Llenguadoc podia competir amb Montpeller, que el Tractat de Corbeil va confirmar al rei. L'interès dels mercaders catalans anava molt més en direcció a Mallorca, escala obligada de les naus que navegaven cap a Orient. El *Llibre dels feits* comença el seu capítol sobre la conquesta de l'illa amb el sopar de Tarragona, ofert pel mercader Pere Martell, que ha navegat sovint a les Balears (cap. 47). L'armador barceloní fa gairebé *lobbying*.⁵⁴ El seu grup social secundarà amb el mateix entusiasme l'expansió cap a Itàlia. En canvi, la seva motivació pel domini del Llenguadoc sembla menys gran.

Nogensmenys, la decisió final pertanyia al rei. El *Llibre dels feits* és molt valuós per comprendre la seva actitud i també la del seu entorn, si acceptem la naturalesa col·lectiva d'aquesta obra,⁵⁵ amb la

48. Martí AURELL, *La Vielle et l'épée*, p. 55-58.

49. Gauthier LANGLOIS, *Olivier de Termes*, p. 66-75.

50. Martí AURELL, *La Vielle et l'épée*, p. 200.

51. Nicholas VINCENT, *Peter des Roches. An Alien in English Politics, 1205-1238*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

52. Archibald R. LEWIS, «Jaume the Conqueror, Montpellier and Southern France, 1208-1276», a *Medieval Society in Southern France and Catalonia*, vol. XVI, Londres, Variorum, 1984, p. 1-16.

53. Martí AURELL, «Le personnel politique catalan et aragonais en Provence sous Alphonse Ier (1162-1196)», *Annales...*, núm. 93 (1981), p. 139.

54. Cf. contra Jocelyn N. HILLGARTH, «El problema del Imperio catalano-aragonés (1229-1327)», *Anuario de estudios...*, p. 153, disminuint excessivament el paper dels mercaders a l'expedició del 1229.

55. Jaume AURELL, «La chronique de Jacques Ier, une fiction autobiographique: Auteur, auctorialité et autorité au Moyen Âge», *Annales HSS*, núm. 63 (2008), p. 301-320.

qual busca una justificació *a posteriori* de la seva acció política.⁵⁶ Respira menyspreu pels llenguadocians, que van enganyar el seu pare: «No li ateniën re que li promessen»; com que sabien que era «hom de femnes», el seduïen oferint-li «llurs mullers, e llurs filles, e llurs parentes les pus belles que podien trobar.» En canvi, contrastant amb les mentides, la versatilitat i les traïcions dels llenguadocians, Simó de Montfort, «volc haver amor ab nostre pare», demanant que li confiés la seva guarda (cap. 8). A Muret, el cavaller francès es prepara per a la batalla amb pietat i esperit de penitència. Guanya pel «pecat que era» en les tropes del rei Pere (cap. 9). Aquest providencialisme, pel qual Déu recompensa els bons i castiga els dolents amb el resultat de la guerra, és un leitmotiv del *Llibre dels feïts*, en què la derrota del 1213 s'oposa a les victòries contra els musulmans de Mallorca i de València. El rei diu que el nom mateix de Jaume, sant patró de la reconquesta, li va ser atribuït per una intervenció directa de la providència a la cerimònia dels *sortes apostolorum* oficiada per la seva mare (cap. 5).

L'educació que va rebre al castell de Montsó, a càrrec dels templers, influencia segurament també la seva opció de lluitar contra els musulmans,⁵⁷ que presenta com una manera eficaç de «puscar nostra terra metre en pau» (cap. 48), segons la ideologia de la pau de Déu i de la croada, que canalitza la violència dels nobles cristians contra l'islam. Que entrés *ad succurrendum* al seu llit de mort a l'orde cistercenc que sempre animà la croada contra els musulmans i contra els heretges albigesos, correspon a una religiositat idèntica. Efectivament, Jaume I pertany a la generació de Lluís IX, que demanà, a l'*Ensenyament al seu fill*, d'evitar com fos la guerra amb els prínceps cristians: «que tu n'aïes guerre a nuls crestiens».⁵⁸ La croada a Terra Santa fou un dels objectius principals del seu regne.⁵⁹ Recordem, finalment, que Jaume I manifestà sempre una gran devoció, quasi filial, cap al papa.⁶⁰ Mai no volgué desobeir-lo, ni en matèria d'opcions polítiques. Era potser un agraïment arrelat des dels anys difícils de la infància per l'ajuda d'Innocenci III per conservar Montpeller i inclús la Corona d'Aragó, per obtenir el seu alliberament de Simó de Montfort i per legitimar el seu poder contra els altres pretendents i els barons rebels.

El context mental i religiós explica així, almenys parcialment, la seva decisió d'invertir els esforços de la seva aristocràcia militar en la recuperació del territori de l'islam. Coincideix també amb l'esfondrament dels almohades i amb la nova potència del rei de França. Econòmicament, permetia recuperar per sempre la ruta marítima a Orient i, a curt termini, donava esclaus venuts als mercats del seu regne. Evidentment, l'opció occitana era encara possible. Ho proven diverses escaramusses dels infants Pere i Alfons, incontrolats pel rei. De més importància sembla la invasió del Carcassès per les tropes de Pere el 1263, i la seva ajuda a la rebel·lió de Roger Bernat, comte de Foix, i Aimeric IV, vescomte de Narbona, el 1271.⁶¹ El seu comportament és el dels *juvenes* guerrers en rebel·lió contra el pare totpoderós.⁶² Aquesta dada sociològica mostra que la gran política internacional està barrejada

56. Stefano M. CINGOLANI, *La memòria dels reis. Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Base, 2007, p. 32.

57. Robert I. BURNS, «The Spiritual Life of James the Conqueror, King of Arago-Catalonia, 1208-1276: Portrait and Self-Portrait», *The Catholic Historical Review*, núm. 62 (1976), p. 8-9 i 34.

58. Martín ALVIRA, *El Jueves...*, p. 574.

59. William C. JORDAN, *Louis IX and the Challenge of the Crusade: A Study in Rulership*, Princeton, Princeton University Press, 1980.

60. Robert I. BURNS, «The Spiritual Life of James the Conqueror, King of Arago-Catalonia, 1208-1276: Portrait and Self-Portrait», *The Catholic...*, núm. 62 (1976), p. 13-15.

61. Martín ALVIRA, *El Jueves...*, p. 556-557. Altres intervencions de Pere el Gran després de la mort del seu pare: Annette PALES-GOBILLIARD, «Poursuites et déplacements de population après la croisade albigeoise», a *La guerre, la violence et les gens au Moyen Âge*, tom 1, *Guerre et violence*, París, CTHS, 1996, p. 51-65; Alix de LA PRESLE-ÈVESQUE, «Le conflit franco-aragonais de la fin du XIIIe siècle et ses conséquences religieuses et politiques», a *La guerre, la violence...*, p. 67-80.

62. Georges DUBY, «Dans la France du Nord-Ouest au XIIIe siècle: les "jeunes" dans la société aristocratique», *Annales ESC*, núm. 19 (1964), p. 835-846.

encara amb la vida domèstica i que les fronteres entre públic i privat només existeixen llavors en l'esperit dels juristes apassionats pel dret romà. La concepció patrimonial que el rei tenia del seu reialme i de les seves conquestes explica la partició volguda pel seu testament. Recorda, amb alguns matisos, la generositat de les cessions territorials de Lluís IX als seus germans Alfons de Poitiers i Carles d'Anjou.⁶³ Si, en lloc de Mallorca i València, Jaume I hagués recuperat el Llenguadoc i Provença, els hauria segurament donat al seu fill petit, segons la tradició del casal de Barcelona⁶⁴ i com ho havia ja previst, des del 1248, en favor de l'infant Ferran.⁶⁵ A cap intel·lectual no se li hauria acudit llavors la possibilitat de construir un gran estat nacional catalanooccità.

63. Charles WOOD, *The French Apanages and the Capetian Monarchy, 1224-1328*, Cambridge, 1966; Andrew W. LEWIS, *Royal Succession in Medieval France. Studies on Familial Order and the State*, Cambridge, Harvard University Press, 1981.

64. Ramon D'ABADAL, «À propos de la "domination" de la maison comtale de Barcelone sur le Midi de la France», *Annales du Midi*, núm. 76 (1964), p. 315-345.

65. Segons el testimoni de Jerónimo Zurita. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, p. 202-206.